

GILLBERG, GUNNAR, PERSSON, SOFIA, SELDÉN, DANIEL & WENNERSTRÖM, ULLA-BRITT (2017).

Social struktur och mänskligt handlande: en introduktion till kritisk realistisk samhällsanalys.

Malmö: Gleerups

Jonas Axelsson

Gunnar Gillberg, Sofia Persson, Daniel Seldén och Ulla-Britt Wennerström har skrivit en introduktionsbok till kritisk realism som utgör både nyttig och trevlig läsning. Boken har en kärna med fyra kapitel. Det första av dessa är skrivet av Daniel Seldén och heter "Om verkligheten, antagande och kunskap". I detta kapitel presenteras grunderna för hur kritiska realister ser på kunskap och på verkligheten. Ett av de mest centrala antagandena här är antagandet att verkligheten är större än vår kunskap om densamma. Detta innebär bland annat att det i "verklighetens domän" finns mekanismer som vi inte kan observera, men ändå indirekt kan erfara effekterna av. Ett exempel kan gälla gruppsytryck. Vi kan inte se, eller på annat sätt erfara, själva mekanismen gruppsytryck i sig, men effekterna av gruppsytrycksmekanismen kan upplevas mycket påtagligt.

Kapitel 2 heter "Samhällets strukturella villkor" – det är skrivet av Sofia Persson – och inriktar sig bland annat på den kritiskt realistiska sociologen Margaret S. Archers förståelse av sociala strukturer. Archers så kallade M/M-modell presenteras. Med "M/M" menas att modellen fokuserar både förändring (då används begreppet Morphogenesis) och icke-förändring/reproduktion (här blir begreppet Morphostasis aktuellt).

Den andra – och lika centrala – sidan av Archers ansats är mänsklig handling, och detta tas upp i det tredje kapitlet, "Mänskligt agentskap". Författare är Ulla-Britt Wennerström.

Archers nyanserade bild av mänskligt agentskap lyfts fram i kapitlet. Enligt Archer är människan

FÖRFATTARE

Jonas Axelsson, lektor i arbetsvetenskap,
Handelshögskolan, Karlstads universitet,
jonas.axelsson@kau.se

en varelse präglad av reflexivitet som gör att hon aktivt kan förhålla sig till, och förändra, sociala strukturer. Ett centralt begrepp är ”den inre dialogen” som syftar på den inre process när vi som människor aktiverar i relation till det omgivande samhället.

Kapitel 4 är skrivet av Gunnar Gillberg och heter ”Kritisk realism i praktiken” och tar upp aspekter som det är viktigt att tänka på när man praktiskt ska tillämpa kritisk realism, till exempel i en studentuppsats. I kapitlet redogörs bland annat för den kritiska realismens syn på teori och metodval. Olika analytiska tekniker tas också upp. Retroduktion är en särskilt viktig analytisk teknik i ett kritiskt realistiskt sammanhang och definieras på följande sätt: ”Retroduktion handlar (...) om att försöka förstå vilka faktorer som måste finnas för att fenomenet i fråga inte ska upphöra att existera eller radikalt förändras, och ett kontrafaktiskt tänkande är den teknik vi använder när vi undersöker detta.” (Gillberg med flera 2017, s 109)

Utänför bokens kärna hittar vi bland annat – och lite överraskande – både förord och epilog från utomstående. I ett förord får granskaren Berth Danermark möjlighet att presentera sina synpunkter på boken. Till sist, i epilogen, får Margaret S. Archer ordet.

Kritisk realism behöver introduktionsböcker av olika slag. Även om inte alla kritiskt realistiska skrifter är neologism-fyrverkerier likt Roy Bhaskars (1993) *Dialectic: The Pulse of Freedom* (en av de mest svårlästa böcker som jag träffat på), så är ofta även pedagogiskt upplagda böcker inom kritisk realism begreppsligt tunga. Bra introduktioner har funnits sedan en tid – Danermark et al (i ny utgåva nu – 2018) är ju ett viktigt standardverk – men det finns utrymme för fler.

Gillberg med flera fyller upp en del av detta utrymme på tillfredsställande sätt. Boken är i stort sett välskriven och pedagogiskt upplagd. Det märks att författarna är mycket kunniga när det gäller kritisk realism. Författarna ger bra exempel och rutorna med fördjupningar för den speciellt intresserade fungerar mycket bra. En sådan ruta handlar om morfogenetisk analys på läraryrkets uppkomst – och den, men även de andra, är verkligen till god hjälp för läsaren!

Min bedömning är dock att delarna/kapitlen fungerar något bättre än helheten. Här kan förstås en enkel förklaring vara att det är en utmaning att vara så pass många författare till en bok, och att i det läget få allt innehåll att dra åt samma håll. Den röda tråden är utan tvekan så tydlig att det fungerar, men för att det skulle bli ett påtagligt elegant upplägg fordras något annat. Min upplevelse är att det existerande upplägget är något av en kompromiss mellan två goda bokidéer. Dels en introduktionsbok till Archers ansats, och dels en bok med den möjliga titeln *Att använda kritisk realism i studentuppsatser*. Denna kompromisskaraktär leder till att svårighetsgraden varierar avsevärt mellan olika ställen i boken. För att visa variationen ska jag citera två olika meningar. Här kommer det en svår:

M/M-ansatsen betonar betydelsen av teorier för att synliggöra hur objektiva strukturella förhållanden påverkar agenterna vare sig de är medvetna om dem eller inte, men också vikten av att ta hänsyn till agenternas egna subjektiva förståelse, drivkrafter och uttalade motiv för att förklara hur samhällsförhållanden återskapas och förändras. (Gillberg med flera 2017, s 57)

Och här kommer en lätt: ”Studerar vi exempelvis arbetsorganisation och stress, finns det anledning att ta del av den omfattande forskning som bedrivits kring fenomenet.” (Gillberg med flera 2017, s 99).

Vissa delar av boken, som utifrån resonemanget ovan skulle kunna tolkas som offer för ett kompromissande, är alltför kortfattade för att skapa en ordentlig förståelse. Jag tänker på behandlingen av Archers syn på kultur. Archers begrepp kring detta – som författarna översätter till ”kulturella strukturer” – är enligt min mening mycket svårförståeliga. Ska man få grepp om Archers ansats behövs förståelse av begreppet kulturella strukturer – men då behöver läsaren mer av förtydligande resonemang.

En annan del som kan upplevas som bortkompromissad gäller retroduktion. I boken presenteras denna analytiska teknik på enbart drygt en sida. Med tanke på att författarna vill hjälpa studenter att tillämpa kritisk realism, så blir denna genomgång alltför fragmentarisk. Läsaren skulle vilja ha mer av konkreta tips på hur man arbetar med denna centrala analytiska teknik.

Ett problem med den här introduktionsboken – som också delas med andra introduktionsböcker till kritisk realism – är att läsaren får otillräcklig orientering om den vetenskapliga diskussion där kritisk realism är ett av alternativen. Presentationen av själva den kritiska realismen i sig är tämligen oproblematiserad, men vilka är de andra alternativa ståndpunkterna som kontrasterar mot kritisk realism? Just det här blir svårare för läsaren att greppa. En indikation på att orienteringen blir bristfällig är att nyare referenser saknas på centrala ställen. I kapitel 1 saknas referenser från innevarande decennium. De bristande utblickarna gör också att förståelsen av kritisk realism blir sämre än den kunde vara, eftersom vi i hög grad förstår vad ett fenomen är genom att jämföra med andra fenomen.

Kritisk realism behandlar bland annat frågor inom det som kallas social ontologi – alltså den gren inom filosofin som utforskar vad samhället och det sociala djupast sett är för någonting. I och med detta skulle man kunna förvänta sig att Archer med flera tas upp i översikter gällande social ontologi. Så är det dock inte nödvändigtvis. I en fyllig översiktsartikel om ”social ontology” i Stanford Encyclopedia of Philosophy (Epstein 2018) finns överhuvudtaget inte Archer med (dock dyker Bhaskar upp helt i förbigående). Man kan inte heller skylla på att författaren har avgränsat sig till fackfilosofer, eftersom bland annat Giddens tas upp. Vad kan den här frånvaron bero på? Ett möjligt svar kan förstås vara en

snedvridning i artikelförfattarens urval av referenser. Men ett annat svar kan vara att Archer (med flera kritiska realister) inte spelar en så stor roll i den större diskussionen, som man kan få intryck av när man läser den aktuella läroboken. Hur som helst, en sådan här översiktsartikel om social ontologi säger något om hur den kritiska realismen kan placeras in i (eller inte kan placeras in i?) den större bilden, som Gillberg med flera bör reflektera över.

Den bristande orienteringen om andra alternativ än kritisk realism kan också ställa till det när det gäller förståelsen av specifika begrepp. Jag tänker särskilt på begreppet ”mekanism”. I boken framställs egentligen begreppet bara som en självklar och oproblematiserad del av den kritiskt realistiska begreppsapparaten. Men begreppet ”mekanism” används vidare än så, och är bland annat ett viktigt begrepp inom den metodologiska individualismens sammanhang (se till exempel Elster 1989, Hedström 2005). Och det är inte bara så att detta är ett möjligt alternativ, det kan till och med vara det alternativ som studenter hittar först när de försöker förstå vad en mekanism är – eftersom Jon Elsters definition av mekanism framträder tydligt i Wikipedia-artikeln om ämnet (Wikipedia 2018). Jag menar alltså att mer utblickar mot olika definitioner av mekanism behövs för att undvika förvirring. Det hade varit mycket intressant att läsa en liten analys om likheter och skillnader mellan ett mekanism-begrepp inom kritisk realism och till exempel Elsters begrepp.

Min nästa kritiska punkt är i viss mån relaterad till det föregående – det handlar också nu om relationen mellan kritisk realism och andra teoretiska inriktningar. Jag vill ta upp en förrädisk glidning mellan olika teorier. Det handlar då tematiskt om ”socialt erkännande”. På ett ställe (Gillberg med flera 2017, s 71) sker en glidning där man börjar i Archers ansats för att sedan gå över till Axel Honneths resonemang om erkännande. Övergången sker omärkbart och på intet sätt blir det tydligt att Archer och Honneth tillhör olika traditioner, eller att detta är en koppling som läroboksförfattarna själva gör.

Jag ska avsluta med två mer konkreta synpunkter. Den första av dessa är en idé att det vore positivt om författarna kunde tipsa om någon studentuppsats där kritisk realism används på ett bra sätt. I det fjärde kapitlet finns det verkligen en ambition att gå studenten till mötes, och denna ambition skulle man lyckas ännu bättre med om det i boken hade visats hur studenter faktiskt har använt kritisk realism på föredömligt sätt. För sådana exempel finns väl? Idag är också de flesta studentuppsatser lättillgängliga på nätet, så det finns ju inga hinder av det slaget. Jag har själv som lärare märkt att tips om goda exempel bland existerande studentuppsatser tas emot med större intresse än till exempel tips om avhandlingar eller vetenskapliga artiklar. Studentuppsatser är av naturliga skäl lättare att relatera till för studenterna.

Allra sist ska jag ta upp det som borde finnas allra sist i den aktuella läroboken. Ett person- och sakregister! När man kämpar på så bra med det pedagogiska som Gillberg med flera gör, så bör man inte stupa på mållinjen och glömma ett sådant register.

REFERENSER

- Bhaskar, R (1993): *Dialectic: the pulse of freedom*. London: Verso.
- Danermark, B, Ekström, M & Karlsson, J C (2018): *Att förklara samhället*. Tredje upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Elster, J (1989): *Nuts and bolts for the social sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Epstein, B (2018): "Social Ontology", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.) [Elektronisk] Tillgänglig: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/social-ontology/> (2018-07-05).
- Hedström, P (2005): *Dissecting the social: on the principles of analytical sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wikipedia (2018): "Mechanism (sociology)" [Elektronisk] Tillgänglig: [https://en.wikipedia.org/wiki/Mechanism_\(sociology\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Mechanism_(sociology)) (2018-07-05).